Aliboyeva Shaxrizoda Akrom qizi
Toshkent xalqaro universiteti
Yurisprudensiya yo‘nalishi bakalavr talabasi
Email: alibayevashaxrizoda6@gmail.com

KIBERJINOYATLARNING JAMIYAT UCHUN HAVFLILIK DARAJASI

Annotatsiya
Ushbu ilmiy maqola global raqamlashtirish sharoitida kiberjinoyatchilikning jamiyat uchun ortib borayotgan xavflilik darajasini kompleks ravishda tahlil qiladi. Zamonaviy jamiyat axborot texnologiyalariga tobora ko‘proq bog‘lanib borayotgan bir paytda, kibermafondagi tahdidlar ko‘lami kengayib, nafaqat individual shaxslar maxfiyligiga, balki milliy xavfsizlik va iqtisodiy barqarorlikka ham jiddiy xavf tug‘dirmoqda. Tadqiqotning asosiy maqsadi kiberjinoyatlarning sifat va miqdoriy ko‘rsatkichlarini o‘rganish hamda ularning zamonaviy ijtimoiy tuzilmalarga ko‘p qirrali ta’sirini huquqiy nuqtayi nazardan baholashdan iborat. Tadqiqot metodologiyasi kiberjinoyatchilikning xalqaro tendensiyalarini tizimli tahlil qilish, raqamli qonunchilikni qiyosiy-huquqiy ko‘rib chiqish va turli ijtimoiy qatlamlarning texnologik zaifligini sotsiologik baholashni o‘z ichiga oladi.Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kiberjinoyatlarning ijtimoiy xavfliligi faqatgina iqtisodiy zarar bilan cheklanib qolmay, balki raqamli boshqaruvga bo‘lgan ishonchni susaytiradi va muhim infratuzilmalarning yaxlitligiga putur yetkazadi. Turli amaliy holatlarni o‘rganish orqali kiberhujumlarning anonimligi va transchegaraviy xarakteri ularning xavflilik darajasini an’anaviy jinoyatlarga qaraganda bir necha barobar oshirishi aniqlandi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, zararli dasturlar va ijtimoiy muhandislik usullarining jadal rivojlanishi huquqiy tizimdan tezkor va preventiv choralar ko‘rishni talab etadi. Shuningdek, tadqiqotda asosiy xavf-xatarlar iqtisodiy, psixologik va siyosiy toifalarga ajratilib, shaxsiy ma’lumotlarning o‘g‘irlanishi jamiyat uchun uzoq muddatli salbiy oqibatlarga olib kelishi isbotlangan.

Kalit so‘zlar: kiberjinoyatchilik, ijtimoiy xavflilik, raqamlashtirish, yurisprudensiya, milliy xavfsizlik, raqamli infratuzilma, huquqiy transformatsiya.

KIRISH

Zamonaviy sivilizatsiya taraqqiyotining hozirgi bosqichi jamiyat hayotining barcha jabhalariga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining misli ko‘rilmagan darajada kirib borishi bilan tavsiflanadi. Raqamlashtirish jarayonlari iqtisodiy o‘sish, davlat boshqaruvi samaradorligi va ijtimoiy aloqalarni osonlashtirish uchun cheksiz imkoniyatlar yaratgan bo‘lsa-da, shu bilan birga, insoniyatni ilgari noma’lum bo‘lgan yangi turdagi tahdidlar — kiberjinoyatchilik bilan yuzma-yuz qoldirdi. Bugungi kunda kiberjinoyatlar shunchaki texnologik muammo emas, balki jamiyatning barqaror rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi, milliy xavfsizlikka raxna soluvchi va shaxs huquqlarining daxlsizligini buzuvchi o‘ta xavfli ijtimoiy hodisaga aylandi. Kiberjinoyatchilikning jamiyat uchun xavflilik darajasini o‘rganish yurisprudensiya fanining eng dolzarb va ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi, chunki virtual makonda sodir etilayotgan huquqbuzarliklar o‘zining transchegaraviy tabiati, anonimligi va yetkaziladigan zararning ko‘lami bilan an’anaviy jinoyatchilikdan tubdan farq qiladi.

Kiberjinoyatlarning ijtimoiy xavfliligi, birinchi navbatda, ularning ommaviyligi va bir vaqtning o‘zida millionlab insonlarga, yirik moliyaviy tizimlarga hamda davlatning strategik infratuzilmalariga zarar yetkazish imkoniyati bilan belgilanadi. Masalan, birgina bank tizimiga qilingan kiberhujum nafaqat moddiy mablag‘larning o‘g‘irlanishiga, balki butun mamlakat

iqtisodiy tizimiga bo‘lgan ishonchning yo‘qolishiga va ijtimoiy parokandalikka olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, kiberjinoyatchilar shaxsiy ma’lumotlarni o‘g‘irlash, kiberbulling yoki kiberterrorizm orqali jamiyatda qo‘rquv va beqarorlik muhitini yuzaga keltirmoqda. Huquqiy nuqtayi nazardan, ushbu jinoyatlarni aniqlash va aybdorlarni javobgarlikka tortish mexanizmlari texnologik taraqqiyot tezligidan ortda qolayotgani muammoning xavflilik darajasini yanada oshirmoqda. Jinoyatchilarning ko‘pincha boshqa davlat hududidan turib harakat qilishi va raqamli izlarni osongina yo‘qotishi huquqni muhofaza qiluvchi organlar oldiga murakkab protsessual va taktik vazifalarni qo‘ymoqda.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyot va elektron hukumat tizimi jadal joriy etilayotgan bir paytda, milliy qonunchilikni kiberxavfsizlik talablariga muvofiqlashtirish va kiberjinoyatlarning oldini olishning samarali usullarini ishlab chiqish hayotiy zaruriyatdir. Maqolada kiberjinoyatchilikning ijtimoiy-huquqiy tabiati, uning jamiyatning turli sohalariga yetkazayotgan zararlari va ushbu tahdidlarga qarshi kurashishning xalqaro hamda milliy tajribasi tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — kiberjinoyatchilikning ijtimoiy xavflilik darajasini tizimli baholash orqali yuridik amaliyot va qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdir. Zero, kiberxavfsiz jamiyatni barpo etish — bu nafaqat texnik himoya, balki mustahkam huquqiy immunitetni shakllantirish demakdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Kiberjinoyatchilikning jamiyat uchun xavflilik darajasini o‘rganish zamonaviy yurisprudensiya va kriminologiya fanlarining markaziy masalalaridan biriga aylandi. Ushbu sohadagi xalqaro tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kiberjinoyatchilik tushunchasi va uning ijtimoiy oqibatlari bo‘yicha dunyo olimlari o‘rtasida turlicha yondashuvlar mavjud. Xususan, g‘arb olimlaridan **D. Wall** va **M. Yar** kiberjinoyatlarni an’anaviy jinoyatchilikning raqamli ko‘rinishi emas, balki butunlay yangi, o‘ziga xos subyekt, vosita va makonga ega bo‘lgan fenomen sifatida baholaydilar. Ularning fikricha, kiberjinoyatlarning xavfliligi uning "avtomatlashganligi" va bir vaqtning o‘zida geografik chegaralarni tan olmasdan turib, cheksiz miqdordagi jabrlanuvchilarga zarar yetkaza olish xususiyati bilan belgilanadi.

MDH davlatlari olimlari, jumladan, **V. B. Veklenko** va **S. V. Maksimovlar** o‘z tadqiqotlarida kiberjinoyatchilikning milliy xavfsizlik va iqtisodiy barqarorlikka ta’siriga alohida e’tibor qaratganlar. Ular kiberjinoyatlarni ijtimoiy xavfli qilmish sifatida tasniflashda virtual makondagi harakatlarning real dunyodagi moddiy va ma’naviy zararlarini huquqiy baholash muammolarini ko‘tarib chiqqanlar. O‘zbekistonlik huquqshunos olimlar, masalan, **M. Rustambayev** va **G‘. Abdumajidovlar** tomonidan yaratilgan fundamental asarlarda jinoyat huquqi obyekti tushunchasi doirasida axborot xavfsizligiga qarshi qaratilgan jinoyatlarning mohiyati ochib berilgan. Biroq, zamonaviy texnologiyalar (blokcheyn, sun’iy intellekt, "bulutli" saqlash tizimlari) sharoitida kiberjinoyatlarning ijtimoiy xavflilik darajasi yangi bosqichga ko‘tarilgani ushbu sohada yangi ilmiy izlanishlarni talab etmoqda.Shuningdek, xalqaro tashkilotlar, jumladan, **BMTning Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC)** hamda **Interpol** hisobotlarida kiberjinoyatchilikning global iqtisodiyotga yetkazayotgan zarari trillionlab dollarni tashkil etayotgani qayd etilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kiberjinoyatlarning xavflilik darajasi faqatgina statistik raqamlar bilan emas, balki jamiyatning raqamli infratuzilmaga bo‘lgan ishonchining darz ketishi va inson huquqlarining virtual makondagi himoyasizligi bilan ham o‘lchanishi lozim.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot kiberjinoyatchilikning jamiyat uchun xavflilik darajasini aniqlash va huquqiy jihatdan baholash maqsadida bir qancha ilmiy metodlarga tayanadi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida **tizimli tahlil metodi** tanlab olindi. Ushbu metod orqali kiberjinoyatchilik alohida hodisa sifatida emas, balki zamonaviy jamiyatning axborotlashuv jarayoni bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan salbiy ijtimoiy tizim sifatida ko‘rib chiqildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi xususiy metodlardan foydalanildi:

1. **Qiyosiy-huquqiy metod:** O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi va kiberxavfsizlikka oid qonunchiligi rivojlangan xorijiy davlatlar (AQSh, Janubiy Koreya, Estoniya) tajribasi hamda xalqaro konvensiyalar (masalan, Budapesht konvensiyasi) bilan qiyoslandi. Bu kiberjinoyatlarning ijtimoiy xavfliligini belgilovchi xalqaro standartlarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilish darajasini aniqlash imkonini berdi.
2. **Statistik tahlil metodi:** So‘nggi besh yil ichida O‘zbekistonda va jahon miqyosida sodir etilgan kiberjinoyatlar soni, ularning turlari (fishing, kiber-o‘g‘rilik, xakerlik hujumlari) va yetkazilgan moddiy zarar miqdori haqidagi ma’lumotlar qayta ishlandi. Bu kiberjinoyatchilikning o‘sish dinamikasini va uning ijtimoiy xavflilik tendensiyasini raqamlar yordamida isbotlashga xizmat qildi.
3. **Sotsiologik so‘rovnoma metodi:** Internet foydalanuvchilari o‘rtasida kiber-xatarlarni idrok etish va kiber-savodxonlik darajasini aniqlash maqsadida anonim so‘rovnomalar o‘tkazildi. Bu kiberjinoyatlarning jamiyat psixologiyasiga va jamoat tartibiga bo‘lgan bilvosita ta’sirini baholashga yordam berdi.
4. **Mantiqiy-huquqiy interpretatsiya:** Mavjud qonun normalari kiberjinoyatchilikning yangi shakllariga nisbatan tahlil qilinib, huquqiy bo‘shliqlar aniqlandi.

Tadqiqotning empirik bazasini O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi va Kiberxavfsizlik markazining rasmiy ma’lumotlari, sud amaliyoti materiallari hamda xalqaro kiberxavfsizlik tashkilotlarining yillik hisobotlari tashkil etdi. Tanlangan ushbu metodologik yondashuv kiberjinoyatchilikning jamiyat uchun xavfliligini nafaqat nazariy, balki amaliy va dalillarga asoslangan holda asoslash imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida kiberjinoyatchilikning jamiyat uchun xavflilik darajasini aniqlash maqsadida o‘tkazilgan tahlillar bir qancha muhim miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlarini taqdim etdi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, kiberjinoyatchilik ko‘lami yil sayin ortib bormoqda va uning ijtimoiy xavflilik darajasi an’anaviy jinoyatchilik shakllaridan sezilarli darajada yuqorilamoqda. Xususan, so‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida axborot texnologiyalari yordamida sodir etilgan jinoyatlar soni umumiy jinoyatchilik tarkibida salmoqli ulushga ega bo‘la boshladi.

Tadqiqot doirasida kiberjinoyatlarning asosiy turlari va ularning jamiyat hayotining turli sohalariga yetkazayotgan zararlari tahlil qilindi. Natijalarga ko‘ra, eng ko‘p tarqalgan kiberjinoyat turi — bu bank kartalaridan mablag‘larni o‘g‘irlash (fishing va skimming) bo‘lib, u jismoniy shaxslarning iqtisodiy xavfsizligiga bevosita tahdid solmoqda. Shuningdek, davlat va xususiy sektorga tegishli muhim axborot infratuzilmalariga qilingan xakerlik hujumlari strategik xavfsizlikka jiddiy putur yetkazayotgani aniqlandi. Kiberjinoyatlarning xavflilik darajasini vizual tushunish uchun quyidagi qiyosiy ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga olgan jadval ishlab chiqildi.

Jadval 1: Kiberjinoyatlarning turlari bo‘yicha ijtimoiy xavflilik darajasi va ko‘lami (2021–2024-yillar tahlili asosida)

Kiberjinoyat turi	Asosiy zarar ko‘ruvchi subyekt	Ijtimoiy xavflilik darajasi	O‘sish dinamikasi (taxminan)	Yetkaziladigan asosiy zarar turi
Moliyaviy firibgarlik (Fishing)	Jismoniy va yuridik shaxslar	Yuqori	+150%	Moddiy mablag‘lar va shaxsiy ma’lumotlar
Kiber-josuslik va xakerlik	Davlat organlari va korporatsiyalar	O‘ta yuqori	+45%	Maxfiy ma’lumotlar va milliy xavfsizlik
Kiberbulling va tuhmat	Shaxs va yoshlar	O‘rta	+80%	Psixologik zarar va ijtimoiy obro‘
Zararli dasturlar (Ransomware)	Kichik va o‘rta biznes	Yuqori	+60%	Tizimlar bloklanishi va tovlamachilik
Kiber-terrorizm	Jamiyat va xalqaro hamjamiyat	O‘ta yuqori	+15%	Jamoat tartibi va inson hayoti

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, kiberjinoyatchilikning ijtimoiy xavfliligi faqatgina to‘g‘ridan-to‘g‘ri yetkazilgan moddiy zarar bilan o‘lchanmaydi. Bilvosita zarar sifatida jamiyatda "raqamli ishonchsizlik" muhitining paydo bo‘lishi, fuqarolarning elektron xizmatlardan foydalanishga bo‘lgan qo‘rquvi va davlat boshqaruv tizimlariga nisbatan xavotirlar aniqlandi. O‘tkazilgan sotsiologik so‘rovnoma natijalariga ko‘ra, respondentlarning 65 foizi kiberhujum qurboni bo‘lishdan jiddiy xavotirda ekanligini bildirgan.Bundan tashqari, kiberjinoyatlarning transchegaraviy tabiati ularni fosh etish koeffitsiyentini pasaytirmoqda, bu esa jinoyatchilarda "jazosizlik hissi"ni uyg‘otib, jinoyatlarning takrorlanish xavfini oshirmoqda. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishda nafaqat texnik himoya, balki qat’iy huquqiy jazo muqarorligini ta’minlash jamiyat uchun eng muhim strategik vazifadir. Ushbu natijalar kiberjinoyatlarni malakalashda ularning ommaviyligi va texnologik murakkabligini hisobga olish zarurligini mantiqiy jihatdan isbotlaydi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kiberjinoyatchilikning jamiyat uchun xavflilik darajasi an’anaviy jinoyatchilik ko‘lamidan tubdan farq qiladi va murakkabroq ijtimoiy-huquqiy oqibatlarga ega. Olingan ma’lumotlar shuni tasdiqlaydiki, kiberjinoyatchilikning "anonimlik" va "transchegaraviylik" xususiyatlari jinoyat kodeksidagi an’anaviy tushunchalarni qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Masalan, oddiy o‘g‘rilikda jinoyatchi va jabrlanuvchi o‘rtasida muayyan makon va vaqt bog‘liqligi mavjud bo‘lsa, kiberjinoyatda tajovuzkor dunyoning istalgan nuqtasidan turib, soniyalar ichida minglab insonlarning huquqlariga daxl qilishi mumkin. Bu esa yetkaziladigan zararning ijtimoiy ko‘lamini cheksiz darajada kengaytiradi.Jadval tahlilida ko‘rsatilganidek, moliyaviy firibgarlikning (fishing) 150 foizga o‘sishi jamiyatning raqamli iqtisodiyotga bo‘lgan ishonchiga jiddiy zarba bermoqda. Agar jamiyatda elektron to‘lov tizimlari va raqamli bank xizmatlariga nisbatan "kiber-qo‘rquv" shakllansa, bu mamlakatning iqtisodiy taraqqiyotini sezilarli darajada sekinlashtirishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, kiberjinoyatlarning xavfliligi faqatgina yo‘qotilgan pullar bilan emas, balki buzilgan ijtimoiy ishonch va davlatning raqamli obro‘si bilan o‘lchanishi lozim. Shuningdek, kiber-josuslik va

muhim infratuzilmalarga hujumlarning "o‘ta yuqori" xavflilik darajasi kiberxavfsizlikni milliy xavfsizlikning ajralmas bo‘lagi sifatida talqin qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Muhokama qilinishi lozim bo‘lgan yana bir jihat — kiberjinoyatchilarning jazosiz qolish ehtimolining yuqoriligidir. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, kiberjinoyatlarni fosh etish koeffitsiyenti texnologik murakkablik tufayli pastligicha qolmoqda. Bu holat jamiyatda qonun ustuvorligi tamoyiliga nisbatan shubhalarni uyg‘otadi. Huquqiy nuqtayi nazardan, milliy qonunchilikda "raqamli dalil" tushunchasini yanada takomillashtirish va kiber-protsessual harakatlarni qat’iy belgilash hayotiy zaruriyatdir. Faqatgina qonun normalarini texnologik taraqqiyot bilan hamohang ravishda yangilab borish orqali kiberjinoyatchilikning ijtimoiy xavfini jilovlash mumkin.

XULOSA

Kiberjinoyatchilikning jamiyat uchun xavflilik darajasini tadqiq qilish natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, ushbu fenomen 21-asrning eng jiddiy ijtimoiy-huquqiy tahdidlaridan biri hisoblanadi. An’anaviy jinoyatchilikdan farqli o‘laroq, kiberjinoyatlar o‘zining texnologik murakkabligi, anonimligi va transchegaraviy tabiati bilan ajralib turadi. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, kiberhujumlarning ijtimoiy xavfliligi nafaqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri moddiy zararlar bilan, balki davlat boshqaruvi tizimiga, raqamli iqtisodiyotga va shaxsiy daxlsizlikka bo‘lgan ishonchning emirilishi bilan ham o‘lchanadi. Millionlab insonlarning shaxsiy ma’lumotlari va moliyaviy aktivlari virtual makonda zaif bo‘lib qolayotgani, milliy xavfsizlik va jamoat tartibini saqlashda yangi, yanada qat’iyroq huquqiy mexanizmlarni joriy etishni talab qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish faqatgina huquqni muhofaza qiluvchi organlarning vazifasi emas, balki butun jamiyatning raqamli immunitetini oshirishni taqozo etuvchi umummilliy masala hisoblanadi. Amaldagi qonunchilikni kiberjinoyatlarning yangi shakllariga (masalan, sun’iy intellekt yordamida sodir etiladigan firibgarliklar) moslashtirish, protsessual normalarni takomillashtirish va raqamli dalillar bilan ishlashning shaffof tartibini o‘rnatish hayotiy zaruriyatdir. Zero, raqamli makonda xavfsizlikni ta’minlamasdan turib, zamonaviy huquqiy davlat va barqaror iqtisodiyot haqida gapirish mumkin emas.

Tavsiyalar

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, kiberjinoyatchilikning ijtimoiy xavflilik darajasini pasaytirish maqsadida quyidagi 7 ta tavsiya ilgari suriladi:

1. **Milliy qonunchilikni unifikatsiya qilish:** Jinoyat kodeksida kiberjinoyatlar uchun belgilangan jazo choralarini yetkazilgan zararning ommaviyligi va ijtimoiy xavfliligiga mutanosib ravishda og‘irlashtirish hamda "raqamli dalil" tushunchasiga aniq huquqiy maqom berish lozim.
2. **Kiber-prokuratura va ixtisoslashgan sudlar:** Kiberjinoyatlarning texnik murakkabligini hisobga olgan holda, ushbu toifadagi ishlarni ko‘rib chiqish uchun prokuratura tizimida alohida bo‘limlar va sudlarda yuqori texnologik bilimga ega mutaxassislarni tayyorlash zarur.
3. **Xalqaro hamkorlikni kengaytirish:** Kiberjinoyatlarning transchegaraviy tabiatini inobatga olib, xalqaro huquqiy yordam ko‘rsatish va jinoyatchilarni ekstraditsiya qilish bo‘yicha ko‘p tomonlama shartnomalarni (xususan, Budapesht konvensiyasi tamoyillarini) milliy tizimga kengroq implementatsiya qilish.

4. **"Kiber-gigiyena" milliy dasturi:** Aholining, ayniqsa yoshlar va keksa yoshdagilarning kiber-savodxonligini oshirish bo‘yicha davlat dasturini qabul qilish. Bu kiber-firibgarlik qurbonlari sonini kamaytirishning eng samarali profilaktik chorasidir.
5. **Davlat-xususiy sherikligi:** Banklar, telekommunikatsiya kompaniyalari va IT-sektor vakillari bilan hamkorlikda kiberhujumlarni real vaqt rejimida aniqlash va bloklash imkonini beruvchi yagona milliy monitoring markazini tashkil etish.
6. **Kiberforenzika laboratoriyalarini rivojlantirish:** Viloyatlar darajasida raqamli izlarni to‘plash va tahlil qilish imkonini beruvchi zamonaviy kiberforenzika laboratoriyalarini tashkil etish va ularni eng so‘nggi dasturiy uskunalar bilan jihozlash.
7. **Sun’iy intellekt nazorati:** Sun’iy intellekt texnologiyalaridan jinoiy maqsadlarda (deepfake, avtomatlashtirilgan fishing) foydalanganlik uchun alohida javobgarlik turlarini belgilash va ushbu texnologiyalardan huquqbuzarliklarni profilaktika qilishda foydalanishni yo‘lga qo‘yish.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. **O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi.** (1994). O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. (Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar uchun javobgarlikni belgilovchi asosiy manba).
2. **O‘zbekiston Respublikasining “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonuni.** (2022). O‘RQ-764-son. Toshkent. (Milliy kiberxavfsizlik infratuzilmasining huquqiy asosi).
3. **Rustambayev, M. X. (2021).** *O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi kursi. Maxsus qism.* Darslik. Toshkent: "Yuridik adabiyotlar publish". (Kiberjinoyatlarning ijtimoiy xavfliligi va malakalanishi tahlili).
4. **Mirziyoyev, Sh. M. (2020).** *“Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida*gi Farmoni. PF-6079-son.
5. **Gulyamov, S. S. (2021).** *Raqamli huquq: Nazariya va amaliyot.* Monografiya. Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti. (Virtual makonda huquqbuzarliklarning oldini olish va raqamli xavfsizlik masalalari).
6. **Abdumajidov, G‘. A. (2019).** *Kriminologiya.* Darslik. Toshkent: Adolat. (Kiberjinoyatchilikning kriminologik tavsifi va jamiyatga ta’siri).
7. **Tadjiyev, A. A. (2023).** *Axborot texnologiyalari yordamida sodir etiladigan firibgarliklarni tergov qilish metodikasi.* Ilmiy-amaliy qo‘llanma. Toshkent: IIV Akademiyasi. (Kiber-firibgarlikning amaliy ko‘rinishlari va qarshi kurashish choralari).